Araştırma Makalesi | **Research Article** **ÇÜHAD 2025/7** | **e-ISSN:** 2822-4809

10.59399/cuhad.1525253

1924 ANAYASASI VE DEVLET BAŞKANLIĞI•

The Constitution of 1924 and The Presidency

Melike KORKMAZ*

ÖZ

Kanun-i Esasi ve 1921 Anayasası'nın aynı anda uygulamada olmasından kaynaklanan zorluklar ve "yeni Cumhuriyete yeni Anayasa" isteği 20 Nisan 1924 tarihinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabul edilmesiyle sonlanmıştır. Bu anayasada 1921 Anayasası'nda benimsenen meclis hükümeti sisteminin klasik halinde olmayan devlet başkanlığı kurumuna yer verilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilmesi öngörülen Cumhurbaşkanının bu anayasa ile tekrardan seçilebilmesinin de ucu açık bırakılmıştır. Temelde parlamenter sisteme uygun sembolik bir cumhurbaşkanlığı oluşturulmak istense de milli hakimiyet ilkesine dayanarak yetkilerin neredeyse tamamını kendinde toplayan Meclis, bu sistemi daha çok Cumhurbaşkanının yetkilerinin azaltılması yönünde kullanmıştır. Ancak gerek içinde bulunulan dönemin özellikleri ve ihtiyaçları gerekse tek parti sistemi sayesinde Meclis çoğunluğuna da sahip olan partili Cumhurbaşkanı ve doğrudan veya dolaylı şekilde oluşturduğu hükümet, aktif ve güçlü bir otoriteye sahip olan bir devlet başkanını ortaya çıkarmıştır. Özellikle tek parti döneminde devlet başkanının yönetimdeki bu merkezi rolünün önüne geçilebilmesi için çok partili sisteme geçilmeye çalışılsa da Anayasa ile benimsenen çoğunlukçu demokrasi anlayışı değiştirilmediği için ekonomik, dini, siyasi birçok sıkıntının yaşandığı bu dönemde bu çaba da bir sonuç vermemiştir. Netice itibariyle de yetersiz görülen bu Anayasanın sonunu 27 Mayıs 1960 tarihinde yapılan askeri darbe getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, 1924 Anayasası, Devlet Başkanı, Cumhurbaşkanı, Hükümet Sistemi.

• **Gönderi**: 31.07.2024 - **Kabul**: 16.08.2024 | **Received**: 31.07.2024 - **Accepted**: 16.08.2024.

Bu makale, İstanbul Ticaret Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı'nda kabul edilen "*Türkiye'de Anayasal Çerçevede Devlet Başkanlığının Hukuki Statüsü*" başlıklı tezin ilgili bölümünün genişletilmiş hâlidir.

* LLM / Av., Balıkesir Barosu, Balıkesir, Türkiye melikekorkmaz.97@gmail.com • ORCID 0009-0001-8124-5258.

Atıf Şekli / **Cite As**: KORKMAZ, Melike (2025). 1924 Anayasası ve Devlet Başkanlığı. ÇÜHAD, (7), 1-20.

İntihal / **Plagiarism**: Bu makale bir intihal engelleme yazılımı aracılığıyla denetlenmiş ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. / This article has been checked via a plagiarism prevention software and reviewed by at least two referees.

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

ABSTRACT

The difficulties caused by the simultaneous implementation of Kanun-i Esasi (Constitution of 1876) and the Constitution of 1921, along with the demand for "a new Constitution for the new Republic," were resolved with the adoption of Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (Fundamental Law) on April 20, 1924. This constitution introduced the institution of a state president, which had not been part of the classical parliamentary government system established by the Constitution of 1921. According to the new constitution, the President would be elected by the Grand National Assembly of Turkey from among its members for a single term, with no explicit limits on re-election. While the aim was to create a symbolic presidency consistent with the parliamentary system, the Assembly—concentrating almost all power within itself under the principle of national sovereignty—primarily used this structure to curtail the President's authority. Nevertheless, the specific conditions and needs of the time, coupled with the single-party system, led to the emergence of a strong and active President. This was due to the President's affiliation with the ruling party, which held a majority in the Assembly and directly or indirectly influenced the formation of governments. During the single-party period, attempts to transition to a multi-party system to limit the President's central role in governance were unsuccessful. This failure was largely due to the unaltered majority-based democratic framework adopted by the Constitution. Consequently, these efforts yielded no significant results in an era marked by numerous economic, religious, and political challenges. Ultimately, the inadequacies of the Constitution of 1924 culminated in its demise following the military coup of May 27, 1960.

Keywords: Republic, The Constitution of 1924, Head of State, President, System of Government.

GİRİŞ

Saltanatın kaldırılmasını takiben Cumhuriyetin ilanı ve devamında halifeliğin de kaldırılmasıyla farklı bir yola giren Türkiye, yeni döneme uymayan ve dolayısıyla bu dönemin ihtiyaçları için de yetersizliği kabul edilen anayasaların yerine yeni bir anayasa hazırlığına girişmiş ve neticede 1924 Anayasası kabul edilmiştir. Önceki Anayasadan farklı olarak devlet başkanlığı kurumuna da ayrıca yer verilmiş ve bu hususlar açıklanırken organların görev ve yetkileri de sayılmıştır.

Tarihsel süreci ile bir bütün olarak ele alınması gereken bu Anayasa, özellikle hükümet sistemi ve sistemin getirdiği devlet başkanı ile mevcut devlet başkanı arasındaki uyumun nasıl olduğu ve nasıl olması gerektiği hususundaki farklılıkları ile dikkate değer olduğu gibi ayrıca devlet başkanının bir devletin varlığı ve devamlılığı için öneminin anlaşılması için de önem taşımaktadır. Bu nedenle, Türk Anayasa Hukukunda artıları ve eksileriyle 1924 Anayasası ve uygulamasındaki devlet başkanlığı tecrübesi, devlet başkanlığının konumunun nereden nereye geldiğinin doğru biçimde analiz edilebilmesi ve değerlendirilmesi açısından önemlidir. Bu tecrübenin, kendisinden sonraki anayasal metinlere ve uygulamalara da ışık tutacağı pek tabiidir.

Bu çalışmada öncelikle, genel özellikleri ve temel ilkeleri doğrultusunda 1924 Anayasası açıklanmıştır. Yasama ve yürütme organlarının görev ve yetkilerine yer verilmiş ve hangi hükümet sisteminin benimsendiği üzerinde durulmuştur. Daha sonra yargı organı ile anayasada öngörülen temel

hak ve hürriyetlere değinilmiştir. Anayasanın hazırlanması sürecinde Meclis görüşmeleri dikkate alınarak, anayasanın, devlet başkanı ile ilgili hükümleri doğrultusunda sırasıyla devlet başkanının seçimi, görev süresi, görev, yetki ve sorumlulukları açıklanmıştır. Son olarak da uygulamadaki devlet başkanının görülebilmesi için aynı zamanda partili devlet başkanının gücünün görüldüğü bir dönem olan tek parti dönemine ve çok partili hayata geçiş denemelerine ilişkin açıklamalara yer verilmiştir.

I. 1924 ANAYASASI

A. TEMEL İLKE VE ÖZELLİKLERİ

İkinci TBMM'nin en başından beri planladığı ve yeni düzene ilişkin hususların düzenlenmesi için oluşturulan komisyon öncülüğünde yeni bir anayasa hazırlığına başlanmış ve Cumhuriyet'in ilanı sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasası olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilmiştir[1]. Olağan bir meclisin kurucu iktidar yetkisi kullandığı bu Anayasanın hazırlanmasında Cumhuriyetle yönetilen 1875 tarihli Fransa ve 1791 tarihli Polonya Anayasalarından esinlenildiği dile getirilmiştir[2]. Başgil ise, genel itibariyle bu Anayasanın uzun soluklu bir tarihin neticesinde hazırlanan bir metin olduğunu ve dolayısıyla iktibasın söz konusu olmadığını belirtmiştir[3].

Altı bölümden oluşan 1924 Anayasası'nda ilk bölümde esas hükümler, ikincisinde yasama görevi, üçüncüsünde yürütme görevi, dördüncüsünde yargı erki, beşincisinde Türklerin kamu hakları ve altıncı ve son bölümde ise türlü maddeler başlığı altında çeşitli düzenlemelere yer verilmiştir. Ahkam-ı Esasiye yani esas hükümler başlığı altında düzenlenen birinci bölümün ilk maddesinde Türkiye Devleti'nin bir Cumhuriyet olduğuna yer verilirken, ikinci maddede tekrardan Cumhuriyet vurgusu yapılarak Türkiye Devleti'nin Cumhuriyetçi olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca 102. madde ile de Cumhuriyet özel bir korumaya alınmış ve bu da *"şekl-i devletin Cumhuriyet olduğuna dair olan birinci maddesinin tadil ve tağyiri hiçbir suretle teklif dahi edilemez"* hükmüyle yapılmıştır[4]. Ayrıca vekillerin yemin metninin yer aldığı 16. maddede de vekillere "Cumhuriyet esaslarına sadakat" yükümlülüğü getirilmiştir. Bunun yanı sıra Anayasanın ikinci maddesi ile egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu şeklinde belirtilen hüküm doğrultusunda benimsenen milli egemenlik ilkesi Cumhurbaşkanının yemin metnini içeren 38. maddeye de yansımış ve Cumhuriyetçilik ile birlikte ele alınarak Cumhurbaşkanına *"Cumhuriyet kanunlarını, milletin egemenlik esaslarını sayacağı ve bunları müdafaa edeceği"* şeklinde bir görev yüklendiği gibi milli egemenliğe dayanan bir Cumhuriyetin benimsendiği tekrar edilmiştir[5].

---

1 TANÖR, s. 290; ALDIKAÇTI, s.210; KABOĞLU, SALES, s. 23. Aslında anayasa hazırlığına, Atatürk ve yakınındaki kişilerle 1923 yılında yapılan görüşmelerle başlanmıştır. Nitekim Meclis zabıtlarına bakıldığında da anayasa tasarısı hazırlığına bir teklif sunulmadan başlandığı görülmektedir. KARABEKİR, s. 139-140; İBA, s. 53; GÖZÜBÜYÜK, SEZGİN, s. XI.

2 GÖREN, s. 58.

3 BAŞGİL, s. 117.

4 Anayasa metni için bkz. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/ (E.T. 04.02.2024).

5 MUMCU, s. 390.

1937 yılında yapılan değişikliklerle Türkiye Devleti'nin Cumhuriyetçi olması ile birlikte milliyetçi, halkçı, devletçi, lâik ve inkılâpçı olduğu da ifade edilmiş ve Atatürk'ün ilkeleri (CHP'nin altı oku) anayasa metnine dahil edilmiştir[6]. Anayasaya 1937 değişiklikleriyle eklenen ancak Anayasanın yapımında da dayanılan milliyetçilik ilkesi, gerek hakimiyet-i milliye esası gerekse Büyük Millet Meclisi'nin başına getirilen Türkiye ibaresi ve Anayasada sürekli vurgulanan Türkiye Devleti ve Türk milleti ibareleriyle kendini göstermektedir[7]. Egemenliğin kayıtsız şartsız millete verildiği bir Cumhuriyeti yansıtan 1924 Anayasası, halkın iradesini temel alan halkçılık ilkesi, iktisadi hayatın aktivitesini arttırmayı öngören devletçilik ilkesi ve laiklik ilkesi kapsamında bir bütün olarak inkılapçı bir karaktere sahiptir[8].

1924 Anayasası'nda hâkim olan çoğunlukçu demokrasi anlayışının genel iradeyi esas almasından dolayı demokrasiye uygun olduğu düşünülebilirken mutlak gücün yani egemenliğin TBMM'nin elinde toplanmış olması ve bu doğrultuda da Mecliste çoğunluğu sağlayan partinin sahip olduğu güce karşın azınlıkta kalanların geri plana atılması bu Anayasayı demokratiklikten uzaklaştırmaktadır[9]. Çoğunlukçu demokrasi anlayışının benimsenmesinin temelinde Tanzimat Dönemi itibariyle Yeni Osmanlıların da etkisi altında kaldığı Jean-Jacques Rousseau'nun genel irade, halk egemenliği ve kuvvetler birliği anlayışı yatmaktadır[10]. Bu haliyle de Anayasanın tek partili bir devlete doğru gitmesi beklenen bir durum olmaktadır.

Sert bir Anayasa olarak karşımıza çıkan 1924 Anayasası bunu 102. maddesiyle hüküm altına almış, anayasa değişikliği için teklifin Meclis üye tamsayısının en az üçte birinin imzası aranırken, değişikliklerin kabulü için bu üye tamsayısının üçte iki oy çoğunluğu gerekli görülmüştür.

Anayasanın 103. maddesinde yer alan *"Teşkilat-ı Esasiye Kanununun hiçbir maddesi, hiçbir sebep ve bahane ile ihmal veya tatil olunamaz. Hiçbir kanun Teşkilat-ı Esasiye Kanuna münafi olamaz"* şeklindeki hükümle anayasanın üstünlüğü ilkesi kabul edilmiştir. Ancak bu hükme bir güvence getirilmemiş yani anayasal düzeyde herhangi bir denetim mekanizmasına yer verilmemiştir. Bu ilkeyi koruyacak herhangi bir düzenlemenin olmaması anayasanın üstünlüğü ilkesinin korunmasını zorlaştırmış ve dolayısıyla da güvencesiz ve sadece teoride kalan bu ilkenin bir anlamı kalmamıştır[11]. Ancak bu görüşten farklı olarak hukukun genel teorisi gereği kanunların anayasaya uygunluk denetiminin olmadığı bir sistemde kanunların anayasaya uygunluğu veya aykırılığının hukuken tartışılamayacağı ve dolayısıyla da döneminde neredeyse hiç örneği olmayan ve ilerleyen süreçte bir

6 TBMM Tutanak Dergisi, Devre 5, Cilt 16, s. 64, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d05/c016/tbmm05016033.pdf (E.T. 21.03.2024).

7 TBMM Tutanak Dergisi, Devre 5, Cilt 16, s. 66.

8 MUMCU, s. 390-392.

9 YAZICI, s. 34; MEMİŞ, s. 119.

10 ORHAN, s. 121-148; ERDOĞAN, s. 154-157; ESEN, Anayasa, s. 61-71.

11 ARSEL, s. 151-152; ERDOĞAN, s. 155; ÖZBUDUN, 1924, s. 75; TANÖR, s. 312.

denetim mekanizması olarak yaygınlaşacak olan Anayasa Mahkemesinin kurulmamış olmasının 1924 Anayasası'nda anayasanın üstünlüğü ilkesinin varlığını ortadan kaldırmayacağı da ifade edilmiştir[12].

B. YASAMA

Anayasanın 5. ve 6. maddesi uyarınca, yasama yetkisi ve yürütme erki TBMM bünyesinde toplanırken Meclis yasama yetkisini kendisi bizzat kullanmaktadır. Birinci bölümde yer alan bu hükümlerden ayrık olarak Anayasanın ikinci bölümünde yasama yetkisi "Vazifei teşriiye" başlığı altında düzenlenmiştir. Bu bölümde ilk olarak Meclisin, kendi özel kanununa göre millet tarafından seçilmiş milletvekillerinden kurulacağına ve milletvekili seçme hakkının 12. maddede seçilemeyeceği belirtilen kişiler dışında on sekiz yaşını bitiren ve erkek olan her Türk'e tanınacağına bununla birlikte milletvekili seçilme hakkının da yine otuz yaşını bitiren her Türk erkeğine tanınacağına ilişkin düzenlemeye yer verilmiştir. 1934 yılında 10. ve 11. maddede yapılan değişikliklerle kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Maddelerdeki düzenlemelere göre, milletvekili seçme hakkı yirmi iki yaşını bitiren her Türk'e cinsiyet ayrımı yapılmaksızın tanınmış ve bununla birlikte milletvekili seçilme hakkı da yine kadın, erkek otuz yaşını bitiren her Türk'e tanınmıştır. Anayasaya göre yasama dokunulmazlığı dışında vatan hainliği ve milletvekilliği süresindeki yiyicilik suçlarından sanık sıfatına sahip olması (m. 17) veya sonrasında kısıtlanması milletvekillinin görevini sona erdirebilirken milletvekilinin çekilmesi, devamsızlık yapması veya memuriyete geçmesinin de (m. 33) bu görevi sona erdireceği belirtilmektedir.

Seçimi[13] dört yılda bir tekrarlanan Meclise süresi biten milletvekilleri tekrardan seçilebildiği gibi (m. 13) vekiller Meclise katıldıklarında da and içerek göreve başlamakta (m. 16) ve böylelikle and metninin getirdiği yükümlülükleri bildiğini ve buna uygun hareket edeceğini de temin etmektedir. Her yıl Kasım ayında çağrısız toplanan Meclisin dört yıllık süresi dolduğunda yeni seçim yapılamaması halinde toplanma dönemi bir yıl daha uzayabilmektedir (m. 14). Seçim dönemi bitmeden Meclis, üyelerinin tam sayısının salt çoğunluğu ile seçimi yenilemeye karar verirse, yeni toplanan Meclisin seçim dönemi Kasım ayından başlatılmakta Kasım ayından önce toplanılması halinde ise bu toplantı olağanüstü toplantı olarak kabul edilmektedir (m. 25). Bunların yanında bu sürenin dolmasından sonra seçilen yeni Meclisin toplanmasına kadar geçen sürede bir boşluk oluşmaması için eski Meclisin görevi devam etmektedir.

Meclis, Anayasanın 26.maddesi uyarınca kanunları koyma, değiştirme, yorumlama ve kaldırma görevlerini kendisinde toplamıştır. Normal demokratik rejimlerde kanunları yorumlama görevi yargı organına ait bir görev olarak değerlendirmekteyken kanunların bağlayıcı şekilde yasama organı tarafından yorumlanması literatürde "teşriî tefsir" (yasama yorumu) şeklinde ayrıca ifade edilmektedir[14]. Bunların yanı sıra devletlerle sözleşme, andlaşma ve barış yapmak, harp ilân etmek gibi uluslararası

12 GÖZLER, Türk, s. 58-61; GÖREN, s. 66.

13 1942 yılına kadar seçimler, 1908 tarihli İntihab-ı Mebusan Kanununa göre ve basit çoğunluk sistemi ile yapılmıştır. GÖZLER, Dersleri, s. 30.

14 ÖZBUDUN, 1924, s. 31.

ilişkilerde görevli olan Meclis, devletin bütçe ve kesin hesap kanunlarını incelemek ve onamak, para basmak, tekelli ve akçalı yüklenme sözleşmelerini ve imtiyazları onamak ve bozmak, genel ve özel af ilân etmek, cezaları hafifletmek ve değiştirmek, kanun soruşturmalarını ve kanun cezalarını ertelemek, mahkemelerden çıkıp kesinleşen ölüm cezası hükümlerini yerine getirmek gibi birçok görevi de kendisinde toplamıştır. Kanun teklif etme hakkına Bakanlar Kurulu ile birlikte sahip olan Meclisin soru, gensoru ve meclis soruşturması gibi yetkileri vardır. Yukarıda sayılan görevlerin çoğunluğunun yasamaya verilmesi doğru olsa da kanun çerçevesinde olmak kaydıyla, idari sözleşme ve imtiyazların tasdik veya feshinin, yürütmeye bırakılması ya da ceza soruşturmalarının ve cezaların ertelenmesi yetkisinin yargıya bırakılması organların görev alanlarına bakıldığında daha isabetli görülmektedir[15]. Ancak görüldüğü üzere Meclis yetkilerini oldukça geniş tutmuş ve madde metninde de yer alan "gibi görevler" ifadesiyle de daha da genişletilebilir hale getirmiştir[16].

C. YÜRÜTME

Yürütme yetkisi 1924 Anayasası'nın üçüncü bölümünde "Vazifei İcraiye" başlığı altında düzenlenmiş ve devlet reisinin Cumhurbaşkanı olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte 1924 Anayasası'nda yürütme yetkisi her ne kadar TBMM'ye ait olsa da yasama yetkisini bizzat kullanan Meclis Anayasanın 7. maddesine göre, yürütme yetkisini kendi seçtiği Cumhurbaşkanı ve onun atayacağı İcra Vekilleri Heyeti ile birlikte kullanabilmektedir.

Cumhurbaşkanı ile birlikte yürütmeyi oluşturan ve Anayasanın 45. maddesi ve devamında düzenlenen Bakanlar Kurulu, Bakanlar ve Başbakandan oluşmaktadır. Hükümetin genel politikasından sorumlu olan Bakanlar Kurulunda, Bakanların her biri kendi yetkisi içindeki işlerden, emri altındakilerin eylem ve işlemlerinden ve hükümet politikasının genel gidişinden tek başına sorumlu tutulmaktadır. Görev ve sorumlulukları özel kanunla düzenlenen bakanların izinli veya herhangi bir sebeple özürlü olması halinde Bakanlar Kurulu üyelerinden bir başkası sadece o bakanın yerine geçici olarak vekillik edebilmektedir. Ayrıca Bakanlardan birinin Yüce Divana yollanması hakkında Meclis tarafından karar verilmesi halinde bakanlıktan da düşürülmektedir.

Kanunların uygulanışını göstermek ya da kanunun emrettiği işleri belirtmek üzere içinde yeni hükümler barındırmayan tüzükleri, Bakanlar Kurulu, Anayasanın 51. maddesinde düzenlenen ve yine üyelerinin Meclis tarafından seçildiği Danıştay'ın incelemesinden geçtikten sonra çıkarabilmektedir. Danıştay incelemesi sonrasında çıkarılabilen bu tüzüklerin yürürlüğe girmesi için de Cumhurbaşkanının imzası ve ilanı (m. 52) gerekmektedir. Bu noktada Meclis, yürütme organının hazırladığı tüzüklerin, kendi yaptığı kanunlara aykırı hükümler taşıyıp taşımadığının denetlenmesini de yargı organına bırakmamış ve bu görevi bizzat üstlenmiştir[17].

15 ÖZBUDUN, 1924, s. 31.

16 ÖZBUDUN, 1924, s. 30.

17 ÖZBUDUN, 1924, s. 51.

D. BENİMSENEN HÜKÜMET SİSTEMİ

1924 Anayasası, kuvvetler birliğini ve Meclisin mutlak hakimiyetine dayanan bir sistemi benimsemiştir[18]. Anayasa metninde demokratik parlamenter hükümet sistemine uygunluk ve elverişlilik görülebilmekte iken dönemin siyasal dinamiklerinden kaynaklı olarak bir yıl gibi kısa bir süre sonra tek parti hakimiyeti ve benimsenen çoğunlukçu demokrasi anlayışı Mecliste üstünlüğü ve kuvvetler birliğini iyice pekiştirmiştir[19]. Meclis bu dönemde iki kuvvetin ayrılması veya kuvvetler arası dengenin kurulmasından ziyade milli hakimiyet ilkesini esas alarak şahsi iktidar rejiminin sonlanması üzerinde durmuş ve bu nedenle de kuvvetler birliğinden uzaklaşamamıştır[20]. Bu sistemde tek kuvvetin yani egemenlik kuvvetinin yasama ve yürütme şeklinde iki görevi olmakta, bu haliyle de yaygın görüş olarak 1924 Anayasası'nın hükümet sistemi karma bir sistem olarak da adlandırılan kuvvetler birliği-görevler ayrılığı olarak ifade edilmektedir[21].

Meclis hükümeti sistemi ile parlamenter sistem arasında bir yere sahip olan 1924 Anayasası'nın meclis hükümet sistemini benimsediğine ilişkin hususlardan biri Anayasanın 4.maddesinde millet adına egemenlik yetkisini kullanma ve temsil yetkisinin TBMM'ye verilmiş olmasıdır. Bunun yanında 5.maddeye göre yasama ve yürütme yetkisinin Mecliste toplanması ve 7.maddenin 2.fıkrasına göre de hala Mecliste kalan hükümeti her zaman denetleyebilme ve düşürebilme yetkisi de meclis hükümeti sisteminin varlığına işaret etmektedir. Yürütmenin Meclis üyeleri arasından seçilmesi ile Meclisin yansıması olmaktan ileri gidemeyen ve dolayısıyla ayrı bir hareket alanına da sahip olamayan yürütme bu haliyle meclis hükümet sisteminden vazgeçilemediğini göstermektedir[22]. Ancak özellikle 6. madde de yer alan ve TBMM'nin yasama yetkisini tek başına kullanabilmesine rağmen yürütme yetkisini tek başına kullanamaması yani bir Cumhurbaşkanı seçmesi ve onun tayin ettiği bakanlardan oluşan hükümet aracılığıyla kullanabilmesi parlamenter sisteminin oluşturulmaya çalışıldığını göstermektedir. Ayrıca zaten Anayasada hükümetin kuruluş şeması parlamenter sisteme uygun bir şekilde düzenlenmiş ve Bakanlar Kurulunun kuruluşu (m. 44) ve Bakanlar Kurulunun kolektif sorumluluğu (m. 46) gibi hususlarda da parlamenter sistem çizgisine uygun hareket edilmiştir[23].

E. YARGI

Anayasanın dördüncü bölümünde "Kuvve-i kazaiye" başlığı altında düzenlenen yargı erki 1924 Anayasası ile ilk kez millet adına egemenlik yetkisi kullanan ayrı bir kuvvet olarak düzenlenmiştir[24]. Anayasanın ilk bölümünde yer alan 8. maddeye göre, yargı hakkının millet adına kullanımı kanuna ve

18 TUNAYA, s. 541-542.

19 ÖZBUDUN, Parlamenter, s. 12.

20 ESEN, Türk, s. 80.

21 ESEN, Türk, s. 80; GÖZLER, Dersleri, s. 31; ÖZBUDUN, 1924, s. 16-18.

22 ABADAN, SAVCI, s. 76.

23 ÖZBUDUN, 1924, s. 35; GÖZLER, Türk, s. 64.

24 EREN, s. 238.

usule uygun şekilde bağımsız mahkemelere verilmiş ve 53. madde uyarınca da bu mahkemelerin kuruluş, görev ve yetkilerinin de kanunla gösterileceği ifade edilmiştir.

Anayasanın 54. maddesinde hakimlerin bağımsızlığı ilkesine yer verilerek kanun hükmüyle bağlı olmak kaydıyla hakimlere tüm davalara bakma ve hüküm vermede bağımsız bir alan tanınmış, verilen kararların TBMM ve Bakanlar Kurulu tarafından hiçbir etki ve baskı görmeyeceği temin altına alınmıştır. Ancak buna ilişkin tam bir güvence verilmemiş ve verilen kısmi güvencelerin de kanun koyucuya karşı etkinliği söz konusu olamamıştır[25]. Yine devam eden maddelerde hakimlik teminatına ilişkin hükümlere yer verilse de bu düzenleme de çok yeterli olmamıştır[26]. İstisnalar[27] hariç herkese açık yapılan yargılamalarda mahkemelerin görev ve yetki alanına giren davalara bakması zorunlu tutulmuşken mahkeme önünde herkesin haklarını korumak için yasal araçları kullanabilmesine imkân tanınmış ve bu haliyle de adalete erişim hakkının önü açılmıştır.

Kuvvetler birliğini esas alan sistemde yargı alanındaki yetersiz düzenlemelerin oluşturduğu özgürlük alanı neticesinde Meclis üyeleri arasından seçilerek oluşturulan İstiklal Mahkemeleri ile yargının Meclisten bağımsız hareket edilmesi zorlaştırılmıştır[28]. Ayrıca Kanun-i Esasi'de bile yasaklanmış olan olağanüstü mahkemelerin kurulmasına ilişkin bir yasağa yer verilmemiş olması da bu sorunu derinleştirmiştir[29]. Nitekim İstiklal Mahkemeleri ile yapılan yargılamalarda yargılama etiğine ilişkin birçok ihlal söz konusu olmuştur[30].

Anayasada yüksek mahkeme olarak sadece Yüce Divan'a yer verilmiş ve bu divan Bakanların, Danıştay'ın, Yargıtay başkanlarının ve üyelerinin ve Cumhuriyet Başsavcısının görevlerinden doğacak işlerden dolayı yargılamak için kurulmuştur. On biri Yargıtay, onu Danıştay başkanları ve üyeleri arasından ve kendi genel kurulları tarafından gerekli görüldüğünde gizli oyla seçilen yirmi bir kişiden oluşan bu Yüce Divan'ın savcılık görevini Başsavcılık yaparken yargılama ve hüküm aşamasında kanun hükmü ile bağlı olan divanın kararları da kesin olmaktadır. Ayrıca Yüce Divan gerekli görüldüğünde Meclis kararıyla da kurulabilmektedir.

F. TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER

Anayasanın beşinci bölümünde düzenlenen temel hak ve özgürlükler Meclis görüşmelerinde taslak maddelerin genellikle fazla değiştirilmeden kabul edilmesi ve en az tartışılan bölüm olmasıyla dikkat çekmektedir[31]. Bu bölümde öncelikle milliyetçilik unsurunun hakimiyeti görülmekle birlikte Türklerin bağımsızlığına ilişkin vurgular da tekrarlanmaktadır. Temel haklara ve siyasi haklara yer

25 GÖZLER, Dersleri, s. 32.

26 ÖZBUDUN, 1924, s. 56-57.

27 58.maddenin 2.fıkrasına göre, yalnızca yargılama usulü kanunları gereğince mahkeme bir yargılamanın kapalı yapılmasına karar verebilmektedir.

28 EREN, s. 238; GÖZLER, Dersleri, s. 32.

29 EREN, s. 238; GÖZLER, Dersleri, s. 32.

30 GÖZLER, Dersleri, s. 32.

31 TANÖR, s. 309; GÖZÜBÜYÜK, SEZGİN, s. 425-441.

vermesiyle hürriyetçi niteliğini ön plana çıkaran 1924 Anayasası, bu hak ve hürriyetlerin kanunla sınırlarını belirlemiş, daha doğrusu detaylı bir düzenleme yapmamıştır[32]. Bunların yanı sıra dönemin şartları ele alındığında geri plana bırakılması nedeniyle bir eksiklik olarak değerlendirilemese de ekonomik ve sosyal haklar ile ilgili haktan ziyade özgürlük olan çalışma hak ve hürriyeti hariç bir düzenlemeye yer verilmemiştir[33].

Türkler kanunlar karşısında eşit oldukları gibi kanuna uymakla da yükümlü tutulmuş ve hiçbir gruba veya kişiye ayrıcalık tanınamayacağı ifade edilmiştir. Sıkıyönetim hali (m. 86) ayrık tutulmakla kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayım, çalışma, mülk edinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma, dernek kurma, ortaklık kurma hakları ve hürriyetleri Türklerin doğal hakkı (m. 70) olarak ifade edilirken cana, mala, ırza ve konuta hiçbir koşulda dokunulamayacağı belirtilmiş ve ayrıca tutuklama ve yakalama içinde kanuni gereklilik şart koşularak bunun yanında işkence, eziyet, zoralım ve angarya da yasaklanmıştır (m. 71-73). Yine sadece Türklerin değil hiç kimsenin olağanüstü haller dışında usule aykırı ve ödemesi yapılmaksızın malının ve mülkünün kamulaştırılamayacağı, kimsenin konutuna bir kanuna dayanmaksızın girilemeyeceği ve üst araması yapılamayacağı da ifade edilerek çeşitli korumalara yer verilmiştir (m. 74-76). Diğer özgürlüklere bakıldığında ise sınırlara sahip olsa da din ve inanç özgürlüğü, basın özgürlüğü, iletişimin gizliliğinin korunması ve eğitim-öğretim serbestliği (m. 80) gibi özgürlükler de Anayasa ile koruma altına alınmıştır. Ayrıca Türklere gerek kendileri gerek kamu ile ilgili olarak kanunlara ve tüzüklere aykırı gördükleri hallerde yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne tek başlarına veya toplu olarak haber verebilme ve şikâyette bulunabilme hakkı da (m. 82) verilmiştir. Genel itibariyle negatif statü hakları niteliğine sahip olan bu haklarla 1924 Anayasası'nın yapımında sosyal ve ekonomik hakların göz önüne alınmadığı görülmekle birlikte bu Anayasanın sosyal devlet anlayışına sahip olmadığı da görülmektedir[34].

II. 1924 ANAYASASI'NDA DEVLET BAŞKANLIĞI

Anayasanın üçüncü bölümünde "Vazife-i İcraiye" başlığı altında düzenlenen maddeye göre, devlet reisinin Cumhurbaşkanı olduğu ifade edilmiştir. 1924 Anayasası'nda yürütme yetkisi her ne kadar TBMM'ye ait olsa da Anayasanın 7. maddesine göre, Meclis yürütme yetkisini kendi seçtiği Cumhurbaşkanı ve onun atayacağı İcra Vekilleri Heyeti ile birlikte kullanabilmektedir. Türkiye'de Birinci ve İkinci Cumhurbaşkanlarının siyasal hayatın ve dönemin özelliklerinden kaynaklı gücü ve şef kimliği 1924 Anayasası'ndan kaynaklı olmadığı gibi bu dönemde devlet başkanının konumu parlamenter sistemdeki devlet başkanı gibi olduğu için Anayasa bazında oldukça etkisiz kalmaktadır[35]. Bu özelliğiyle cumhurbaşkanlığı kurumunu oldukça aşan şeflik anlayışında Hükümet ve Meclis sadece şef konumundaki kişinin emirlerinin uygulanmasında görevli olmaktan öteye gidememiş ve bu da şefin

32 ÖZBUDUN, Türk, s. 33.

33 ERDOĞAN, s. 156; ÖZBUDUN, 1924, s. 66.

34 GÖZLER, Dersleri, s. 33; GÖREN, s. 66.

35 TANÖR, s. 303.

tartışmasız otoritesini desteklemiştir[36]. Yani bu dönemlerde içinde bulunulan durum ve yeni bir sisteme uyumun belli bir zamanı gerektirmesi gibi nedenler dolayısıyla 1924 Anayasası metninde belirtilen devlet başkanı kavramı uygulamada daha farklı olmuştur. Kısaca ifade edilirse parlamenter sistemdeki sembolik Cumhurbaşkanı bu dönemde siyasal açıdan aktif ve etkin bir rol alarak sembolik olmaktan çıkmıştır.

A. CUMHURBAŞKANININ SEÇİMİ VE GÖREV SÜRESİ

Anayasanın 31. maddesinin ilk fıkrasında, "*Türkiye Reisicumhuru Büyük Millet Meclisi Heyeti Umumiyesi tarafından ve kendi âzası meyanından bir intihap devresi için intihap olunur*" şeklinde düzenlenmiştir. Maddenin ilk halinde Cumhurbaşkanının Meclis üyeleri arasından seçileceğine ilişkin bir düzenlemeye yer verilmediği gibi bir sonraki maddede de Cumhurbaşkanın "*mebus olan veya mebus olma selahiyetine haiz olan*" kişiler arasından seçilmesi öngörülmüştür[37]. Bu haliyle vekil olabilen herkesin Cumhurbaşkanı olabilmesi mümkün kılınmak istenmiştir. Ancak Meclis görüşmeleri esnasında Meclis dışından Cumhurbaşkanının seçilmesi milli hakimiyet ilkesine aykırı olarak değerlendirilerek milleti temsile yetkili olmayan bir kişinin Cumhurbaşkanı olmaması gerektiği ileri sürülmüş ve Cumhurbaşkanın Meclis üyeleri arasından seçilmesi şeklinde düzenleme yapılmıştır[38]. Cumhurbaşkanının görev süresi Meclisin seçim dönemi ile sınırlı tutulmuş ve bu süre de 13. maddede dört yıl olarak ifade edilmiştir. İlgili madde de seçimin normal döneminde dört yıl olduğu ifade edilmiş ve bu nedenle de Meclisin sona ermesi veya seçimlerin yenilenmesi gibi durumlar ayrık tutulmuştur. Sürenin bu değişken halinin sabitlenmesi ve istikrarın sağlanabilmesi için maddenin ilk halinde Cumhurbaşkanının görev süresi 7 yıl olması istenirken görüşmelerde bu sürenin 9 yıla çıkarılmasını bile isteyenler olmuştur[39]. Ancak Cumhurbaşkanının Meclisin çizdiği çerçeveden çıkmaması için görev süresi bir seçim dönemi olarak kabul edilmiştir. Nitekim 1931 seçimlerinde de bu gerekçeyle itirazların varlığına rağmen erken seçim yapılmıştır[40]. Bu madde tek başına bir kesinlik ifade etmemekle birlikte hem kanunun ruhu hem de Anayasanın 34. maddesi dikkate alınacak olduğunda seçimlerin ertelenmesi veya yenilenmesi gibi sürenin değişebildiği durumların olduğunu söylemek mümkündür[41]. Bir başka deyişle yasama, meclis hükümeti sisteminin benimsenmesinden kalan alışkanlıklar ve sahip olduğu temsil yetkisi nedeniyle gücünü paylaşmak istememiştir. Aynı maddenin devamında herhangi bir şekilde Cumhurbaşkanı seçiminin sürenin bitiminde yapılamaması halinde makamın boş kalmaması için yeni Cumhurbaşkanı seçilene kadar eski Cumhurbaşkanının göreve devam edeceği ifade edilmiştir.

36 KARATEPE, s. 188.

37 GÖZÜBÜYÜK, SEZGİN, s. 244.

38 Ancak milli hakimiyet ilkesinin tüm yetkilerin Mecliste toplanması anlamına gelmediği ve kuvvetin ister bir kişide ister bir Mecliste toplansın sonucunun istibdat olacağı bu nedenle de kuvvetlerin ayrılması gerektiği de ifade edilmiştir. GÖZÜBÜYÜK, SEZGİN, s. 254.

39 GÖZÜBÜYÜK, SEZGİN, s. 241-254.

40 **TBMM Tutanak Dergisi,** Devre 4, Cilt 1, s. 4-5, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c001/tbmm04001001.pdf (E.T. 09.05.2023).

41 **TBMM Tutanak Dergisi**, Devre 4, Cilt 1, s. 6.

Maddenin son fıkrasında ise aynı kişinin yeniden Cumhurbaşkanı seçilebileceği hüküm altına alınmıştır. Ancak en fazla kaç defa seçilebileceğine ilişkin bir düzenleme yapılmamış ve ucu açık bırakılmıştır.

Anayasanın 33 ve 34. maddelerine göre, hastalık, yurtdışı yolculuk, çekilme, ölüm ve görevini yapmasını engelleyen herhangi bir nedenle Cumhurbaşkanının makamı boş kalırsa Cumhurbaşkanının yerine vekalet edecek kişinin Büyük Millet Meclisi'nin başkanı olacağı ifade edilirken eğer Meclis toplanıksa hemen yeni bir Cumhurbaşkanı seçileceği ifade edilmiştir. Ancak Meclis toplanık değilse Meclis Başkanının Meclisi önce toplanmaya çağırması ve sonrasında seçimin yapılması öngörülmüştür. Toplanmaya çağırılan Meclisin seçim döneminin sona ermesi veya seçimin yenilenmesi kararının varlığı halinde ise Cumhurbaşkanının seçimini yeni Meclisin yapacağına ilişkin düzenleme yapılmıştır.

1924 Anayasası'nda Cumhurbaşkanı ile ilgili birçok hükme yer verilmiş ancak Cumhurbaşkanı seçimin nasıl yapılacağı ve aranan oy çoğunluğu ile ilgili hükümlere üç yıl sonra Dahili Nizamname'de yer verilmiştir. Buna göre de Cumhurbaşkanı seçiminin gizli oyla ve salt çoğunlukla yapılması öngörülmüştür[42]. 1923 seçimleriyle birlikte bu dönemde yapılan 1927, 1931 ve 1935 tarihli üç seçimle Mustafa Kemal Paşa dört defa oybirliği ile Cumhurbaşkanı seçilerek Cumhuriyet tarihinde en uzun süre Cumhurbaşkanlığı yapan kişi olmuştur. 10 Kasım 1938 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatıyla tekrar seçim yapılmış ve oybirliği ile İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

B. CUMHURBAŞKANININ GÖREV VE YETKİLERİ

Yürütmenin bir ayağını oluşturan Cumhurbaşkanı, Anayasanın 32. maddesi uyarınca devletin başıdır ve bu sıfatıyla özel törenlerde Meclise, gereklilik halinde Bakanlar Kuruluna başkanlık edebilmektedir. Ancak Cumhurbaşkanlığı süresince Meclis görüşmelerine katılamadığı gibi herhangi bir oylamaya da katılamamaktadır.

Anayasanın 35. maddesine göre, Cumhurbaşkanı Meclisin kabul ettiği kanunları 10 gün içinde ilan etmekle görevlendirilmiştir. Maddenin ilk halinde "ısdar ve ilan" olarak ifade edilen kelimelerden ısdar kelimesi, ilan kelimesiyle aynı anlamda olarak değerlendirildiği için maddeden çıkarılmıştır[43]. Ancak ısdar, bir duyurma işleminden ziyade yasamanın metni tam anlamıyla kabul ettiği ve bu metnin anayasal varlığının tespiti ile icra edilebilir olduğunu yansıtan bir hukuki işlem olarak ifade edildiği için ilandan önceki aşama olarak değerlendirilmiş ve bu görevin muhatabının da devlet başkanı olması gerektiği ifade edilmiştir.[44] Bu doğrultuda bakıldığında Cumhurbaşkanının kanunu ilan etmesi zaten tamamlanmış bir işlem olduğu için bir onay değil sadece duyurma eyleminin gerçekleştirilmesi için yapılan idari bir formalite olarak görülmüştür[45].

42 TANÖR, s. 301.

43 GÖZÜBÜYÜK, SEZGİN, s. 263-273.

44 TEZİÇ, Geri Gönderme, s. 87; GÖZLER, Isdar, s. 937-941.

45 TANÖR, s. 302.

Cumhurbaşkanı, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu gereği bütçe kanunları hariç uygun bulmadığı kanunları gerekçeleriyle birlikte tekrar görüşülmek üzere 10 gün içinde TBMM'ye geri gönderebilmektedir. Ancak Meclis, Cumhurbaşkanının geri gönderdiği kanunu tekrar kabul ederse Cumhurbaşkanı bu kanunu ilan etmekle yükümlü hale gelmektedir. Bu haliyle Cumhurbaşkanının bu yetkisi geciktirici veto yetkisi olarak ifade edilse de Teziç, geri gönderilen kanun metninin tekrardan kabulü için nitelikli bir çoğunluk aranmaması nedeniyle bu yetkiyi Cumhurbaşkanının geri gönderme yetkisi olarak değerlendirmiştir[46]. Nitekim Meclis görüşmelerinde de bu husus tartışma konusu olmuştur. Ayrıca kuvvetler birliği ilkesinin benimsenmesi halinde bu yetki dahil olmak üzere Meclisin yetki alanında olan hiçbir yetkinin kimseye verilemeyeceği ve dolayısıyla bu yetkinin Cumhurbaşkanına verilebilmesi için kuvvetler ayrılığı ilkesinin benimsenmesi gerektiğinin üzerinde durulmuştur[47]. Bunun yanı sıra Meclisin her üyesinin aynı sene içinde olmamak şartıyla çıkarılan herhangi bir kanunun tadilini teklif etme hakkı varken Meclisin ortak kararıyla seçilen ve ülkenin yönetiminin emanet edilen kişinin bu hakka sahip olmamasının söz konusu olamayacağı da ileri sürülmüştür[48]. Bu haliyle bakıldığında Mecliste bazı kişilerin, kendi içinden seçtikleri kişiye bile anlamlı bir sonuç doğurmayacak bu yetkiyi vermek istememesi, yasamanın üstünlüğünün ne denli korunmak istendiği göstermektedir.

Cumhurbaşkanının bir diğer görevi ise Anayasanın 36. maddesinde geçen her yıl Kasım ayında hükümetin bir önceki senedeki çalışmaları ve o sene içinde alınması uygun görülen tedbirler hakkında bir nutuk vermesi olarak karşımıza çıksa da madde gereği bu metni Başbakana okutması da söz konusu olabilmektedir. Anayasanın devam eden maddesinde de Cumhurbaşkanının yabancı devletlere göndereceği siyasi temsilcileri seçeceği ve yabancı devletlerden gelen siyasi temsilcileri de kabul edeceği belirtilmiştir.

Anayasanın 38. maddesinde Cumhurbaşkanının seçimi sonrası Meclis huzurunda edeceği yemine yer verilmiş ve bu yemin metni ile de Cumhurbaşkanına kanunlara ve hakimiyet-i milliye esasına uyma ve onları koruma görevleri verilmiştir. Bunların yanında Türk milletinin saadetinin sağlanması, devletin her türlü tehlikeden korunması ve Türkiye'nin şanının ve şerefinin korunması gibi görevler de yemin metni ile Cumhurbaşkanına yüklenmiştir.

Anayasanın 40. maddesinin Meclise sunulan ilk halinde kara, deniz ve hava kuvvetlerinin başkomutanının Cumhurbaşkanı olacağı ifade edilmiştir[49]. Ancak daha sonra bu madde değiştirilmiş ve başkomutanlığın TBMM'nin manevi kişiliğinde olacağı ancak bunu temsil edecek kişinin Cumhurbaşkanı olacağı belirtilmiştir[50]. Bu madde hakkında yapılan görüşmelerde başkomutanın belirlenmesinin harp ilanı kadar önemli olması nedeniyle bu yetkinin Meclise ait olması gerektiği ve

46 TEZİÇ, Geri Gönderme, s. 85.
47 GÖZÜBÜYÜK, SEZGİN, s. 266.
48 GÖZÜBÜYÜK, SEZGİN, s. 268.
49 GÖZÜBÜYÜK, SEZGİN, s. 276.
50 TANÖR, s. 302.

hali hazırda sorumluluğu olmayan bir kimseye böyle bir yetki de verilemeyeceği dile getirilmiştir[51]. Eski Türk devletlerinin askeri temelli devlet yapısı ve Atatürk özelinde bakıldığında başkomutanlığın devlet başkanına verilebilmesinin makul görülmesine rağmen başkomutanlık TBMM'den ayrılmamış ve bununla da devletin başı olan Cumhurbaşkanının konumu daha yüzeysel kalmıştır. Yine komisyon tasarısında Cumhurbaşkanına hükümetin görüşünü aldıktan sonra gerekçesinin Meclise ve millete de bildirilmesi koşuluyla seçimlerin yenilenmesi kararı verme yetkisi tanınmak istense de hakimiyet-i milliye ilkesi ve hangi makam olursa olsun böyle bir yetki verilemeyeceği görüşü ile öneri reddedilmiştir[52]. Ancak devlet başkanı ile anlaşmazlık yaşayan Meclise, seçimlerin yenilenmesine karar verebilme yetkisi tanınmıştır[53].

Cumhurbaşkanı, Anayasanın 42. maddesi uyarınca, Meclis tarafından sanık olarak hüküm giyen Bakanlar haricinde, hükümetin teklif etmesiyle, daimî malullük veya kocama gibi özlük sebepleri olan belli kimselerin cezalarını hafifletebilir veya kaldırabilir. Bu noktada Meclis umumi ve hususi affı kendinde bulundurmaktayken Cumhurbaşkanına sadece şahsi af gibi tali işleri bırakmıştır[54].

Anayasanın 44. maddesi uyarınca, başbakanı seçen ve başbakanının seçtiği üyelere onay vermesiyle bir bakıma onları da seçen Cumhurbaşkanı, bu haliyle yürütmenin diğer ayağını kendi oluşturmaktadır. Ancak Cumhurbaşkanının onayından sonra bu listenin Meclise sunulması gerekmektedir. Bu noktada yapılan görüşmelerde seçilen kişinin yürütme ve yasama yetkisini kendi bünyesinde toplayan Meclisin onayına sunulması gerektiği aksi halde yürütme yetkisinin Meclisin elinden çıkmış olacağı ileri sürülmüştür[55]. 1924 Anayasası'nda Cumhurbaşkanına verilen hükümeti kurma yetkisi, parlamenter sistemin varlığına örnek teşkil ederken başbakan ve bakanların, Meclis üyeleri arasından seçilmesi kuvvetler birliği ile olan bağın hala kopamadığını göstermektedir[56].

C. CUMHURBAŞKANININ SORUMLULUĞU

Devlet başkanı olan Cumhurbaşkanı parlamenter sistemdeki devlet başkanı gibi bir konuma sahip olduğu için 1924 Anayasası'nın uygulandığı bu dönemde yetkileri Anayasa gereği oldukça sınırlı kalmıştır. Cumhurbaşkanı siyasal açıdan sorumsuz olmakla birlikte Anayasanın 39. maddesi doğrultusunda yetki kullanımını başbakan ve ilgili bakanın imzası ile yapabildiği için herhangi bir sorumluluğu yoktur. Bu noktada yetkisi olmayan kişinin sorumluluğundan bahsedilemeyeceği için sorumluluk başbakan ve ilgili bakana ait olmaktadır. Ancak Cumhurbaşkanının iki halde sorumluluğuna gidilebilmesi mümkündür. Bunlar da Anayasanın 41. maddesinde belirtilen vatana ihanet ve şahsi hususlarla ilgili suçlardan doğan sorumluluk olarak ifade edilmiş ve vatana ihanet halinde Meclise karşı

51 GÖZÜBÜYÜK, SEZGİN, s. 278-294.
52 TANÖR, s. 300-301.
53 ALDIKAÇTI, s. 215.
54 GÖZÜBÜYÜK, SEZGİN, s. 356.
55 GÖZÜBÜYÜK, SEZGİN, s. 365.
56 ALDIKAÇTI, s. 221.

sorumlu olacağı, şahsi hususlarda ise yasama dokunulmazlığının kaldırılması yönündeki usullerin uygulanacağı belirtilmiştir.

Maddenin ilk halinde Cumhurbaşkanının Meclise karşı sorumluluğu vatana ihanetle sınırlı tutulmuş ve bu husus Cumhurbaşkanının sorumluluğunun siyasi mi, cezai mi olduğunun belirsizliği ve Cumhurbaşkanını bu suçla kimin ya da hangi heyetin itham edebileceğinin belli olmaması nedeniyle eleştirilmiştir[57]. Cumhurbaşkanının başbakan ve bakanların imzasıyla yetkilerini kullanabilmesi neticesinde sorumluluğu olmayacağı için eğer kanunlarda da vatana ihanet suçuna yer verilmişse zaten herkesin bu suçtan sorumlu olacağının kabulüyle bu vatana ihanet suçunun ayrıca ifade edilmesi gereksiz görülmüştür[58]. Bu noktada vatana ihanet suçuna ilişkin bir düzenleme yapılmadığı durumlarda bu suçtan Cumhurbaşkanının sorumluluğuna gidilemeyeceği de ifade edilmiştir. Maddede vatana ihanet suçunun ayrıca belirtilmesindeki kasıt ise kanunda karşılığı bulunan bu suçun failinin Cumhurbaşkanı olabileceği ve dolayısıyla Cumhurbaşkanının cezai sorumluluğunun var olduğunun belirtilmesidir. Nitekim siyasi sorumluluk söz konusu olduğunda imzaya yetkili olan başbakan ve bakanların sorumluluğu söz konusu olmaktadır. Ayrıca Cumhurbaşkanının görevi dışındaki iş ve eylemleri dolayısıyla hukuki ve cezai sorumluluğu da bulunmaktadır.

III. TEK PARTİDEN ÇOK PARTİYE UYGULAMADA DEVLET BAŞKANLIĞI

1924 Anayasası'nın hazırlık esnasında yapılan Meclis görüşmelerinde genel olarak Meclisin üstünlüğü korunmak istenirken devlet başkanının etkinliği de azaltılmak istenmiştir[59]. Ancak ilerleyen süreçte özellikle devlet başkanının partili oluşu ve çoğunlukçu demokrasi anlayışı tek parti otoritesini güçlendirirken devlet başkanının da otoritesinin artmasına destek olmuştur. Böylelikle Anayasa metninden farklı bir devlet başkanı ortaya çıkmıştır. Dönemin ayırt edici özelliklerinden olan tek partili sistemde kurulmak istenen demokratik rejimle hedeflenen hürriyet ve etkin bir siyasi hayat sağlanamamış ve hatta devlet ve partiyi eşleştiren bu sistemde klasik anlamda bir siyasi parti bile yok sayılmıştır[60]. Rakip tanımaz ve dolayısıyla hiçbir muhalefeti tanımama noktasında ittifak halinde olan tek parti hakimiyeti, halkın tamamına değil belirli bir zümre veya sınıfa hitap ederken devletin yönetimini de kendi tekelinde toplamıştır[61].

Özel bir dönem olarak bakılması gereken bu dönemde Ebedi Şef Mustafa Kemal Atatürk ve sonrasında Milli Şef İsmet İnönü rejimin asıl karar merkezi olmuş, devlet milleti, parti devleti, şef ise hepsini temsil eder anlayışı doğrultusunda hareket edilmiştir[62]. Bunun neticesinde parti başkanı olmasından kaynaklı Meclisin çoğunluğunu kazanmasıyla yasamaya ve kendi kurduğu hükümetle

57 GÖZÜBÜYÜK, SEZGİN, s. 351.

58 GÖZLER, Devlet, s. 103-108; GÖZÜBÜYÜK, SEZGİN, s. 349.

59 TEZİÇ, Anayasa, s. 170.

60 ALDIKAÇTI, s. 43; TUNAYA, s. 14,65.

61 TUNAYA, s. 65-67.

62 TANÖR, s. 316.

yürütmeye hâkim olan devlet başkanının otoritesi kuvvetlerin bir kişide toplanmasının ve mutlak otoritenin önünü açmıştır.

Anayasanın ilanından sonra, dönemin gereklerinden dolayı tek parti döneminde kısa bir süre sorun yaşanmamıştır. Ancak demokratik bir rejim için çok partili sisteme geçilmesi gerekli görülmüş ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 17 Kasım 1924 tarihinde Ali Fuad Paşa önderliğinde kurulmuştur[63]. Ancak çok partili hayata geçiş için bu partiden istenen sonuç alınamamıştır. Gerek partinin İsmet Paşa Hükümetine yönelik eleştirileri gerekse genel olarak yürüttüğü ılımlı tavrı henüz kendisi de yeni olan Cumhuriyet Halk Fırkasını tedirgin etmiş, yeni ve daha ılımlı bir hükümetin kurulması için İsmet Paşa istifa etmiş ve Fethi Bey en başından geçici olacağının sinyalleri verilen hükümetin başına geçmiştir[64]. Baştan belli olduğu üzere o dönem gerçekleşen Şeyh Sait İsyanı sebep gösterilerek ılımlı politikadan kısa sürede vazgeçilmiş ve istifaya zorlanan Fethi Bey yerine tekrardan İsmet Paşa başvekil olmuştur[65]. Cumhuriyet Halk Fırkası, İsmet Paşa'nın başa gelmesinden sonra ilk olarak muhalefetin ve muhalefeti destekleyen basının halkın ihtiyaçlarını anlamadığını ve kötü niyetle hareket ederek gerçekleri göremediğini, dolayısıyla da doğru politika çizgisinin engellenmeye çalışıldığını ve bunların da Takrir-i Sükûn Kanunu ile temizlenebileceğini ifade etmiştir[66]. Bu kanunla mutlak hakimiyetini sağlayan tek parti asıl varlık nedeni olan reform yapma çalışmalarına başlarken önüne çıkan engelleri de ikinci dönemini yaşayan İstiklal Mahkemeleri ile aşmıştır[67]. Birçok gazete ve derginin kapatıldığı ve önde gelen gazetecilerin tutuklandığı bu dönemde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da kapatılmıştır[68]. Temel hak ve özgürlükler ne kadar arttırılırsa iktidarın o kadar sınırlanacağı düşünüldüğünde bu süreçte otoritenin korunması için sınırlamalara gidilmesi ve baskıcı bir tutumun benimsenmesi beklenen bir sonuç olmuştur.

Bu olayların neticesinde tek parti iktidarına tekrardan kavuşan Cumhuriyet Halk Fırkası, kendisinin ülkenin tamamını kapsayan milli bir parti olduğunun kabul edilmesini istemiştir. Ancak devam eden süreçte hem yurtdışından gelen eleştirilerden kaynaklı hem de ülke içinde yaşanan sorunlar dolayısıyla herhangi bir denetime tabi olmayan tek parti iktidarının otoritesini korumak için tekrardan çok partili hayata geçme girişimi olmuş ve 12 Ağustos 1930 tarihinde Fethi Okyar önderliğinde Serbest

63 TUNAYA, s. 606-609.

64 TUNÇAY, s.125-137; TUNAYA, s. 610.

65 KARPAT, Demokrasi, s.133; TUNÇAY, s. 138.

66 TUNÇAY, s.126. İsmet İnönü'nün 4 Mart 1925 Takriri Sükûn hakkında yaptığı konuşma ve kanun maddeleri için bkz. s. 67-68, https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/basbakanlarimiz_genelkurul_konusmalari/basbakan larimiz_cilt2.pdf.

Ayrıca aynı gün kabul edilen karar ile Ankara ve Şark olmak üzere iki tane İstiklal Mahkemesi kurulmuştur. Meclis arasından seçilen üyelerden oluşan bu mahkemelerin idam dışındaki kararları kesin olmakla birlikte Şark İstiklal Mahkemesine doğrudan idam kararını uygulayabilme yetkisi verilmiştir. Ankara İstiklal Mahkemesinin vereceği idam kararının uygulanması için ise Meclis onayı aranmıştır. Ancak bu yetki Meclisin tatil olduğu süre boyunca Ankara Mahkemesine de verilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. s. 4, 163 vd. https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Yayinlar/Dosya/48c13cef-de28-4a24-ae5a-01866e7c77c7.pdf (E.T. 09.01.2024).

67 ÖZ, s. 101; KARPAT, Siyasi, s. 52; ZÜRCHER, s. 256; TUNÇAY, s. 163-170.

68 ZÜRCHER, s. 255.

Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur[69]. İç ve dış şartların gerektirdiği üzere doğal bir muhalefet olmayan Serbest Cumhuriyet Fırkasının yeni kurulmasına rağmen yerel seçimlerdeki başarısı ve gerçek bir iktidar olma yolundaki sinyalleri Cumhuriyet Halk Fırkasını tedirgin etmiştir[70]. Bu tedirginliğinin giderilmesi istemi de partinin sonunu getirmiş ve Serbest Cumhuriyet Fırkası 17 Kasım 1930 tarihinde, Gazi'ye karşı muhalefet etmek istemediğini belirten Fethi Bey tarafından kapatılmıştır[71].

Tek parti iktidarı döneminde Atatürk ile İsmet İnönü arasında yaşanan fikir ayrılıkları sonucunda istifası istenen ve istifa eden İsmet İnönü, Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938 yılında vefat etmesiyle tekrardan iktidara gelmiştir[72]. Partinin 1. Olağanüstü Kurultayı'nda "Milli Şef" ilan edilen İnönü, aynı zamanda "değişmez genel başkan" olarak da kabul edilmiş ve bu haliyle de Avrupa'daki yetkilerin tek kişide toplandığı totaliter rejimlere benzetilmiştir[73]. Batının desteğini alabilmek için çok partili sisteme geçişte itici güç olarak görülen İsmet İnönü önce Cumhuriyet Halk Partisi içinde sadık bir muhalefet oluşturmak için bir "müstakil grup" kurulmasına öncülük etmiş, ancak bu da yine tek parti ve şeflik sistemi sebebiyle etkili bir sonuç doğurmamıştır[74]. Muhalefet eksikliğinin demokratik ortamın sağlanmasına olumsuz etkisi ve dolayısıyla da şeflik dönemi olarak belirttiğimiz dönemdeki yönetimin tekelliğinin önüne geçilebilmesi amacıyla 1945 yılında ilk siyasi parti Milli Kalkınma Partisi kurulmuş, ancak İsmet İnönü için bu yeterli olmamıştır. Bu doğrultuda İsmet İnönü TBMM açılış konuşmasında, demokratik karakterin Cumhuriyet boyunca korunduğunu ve hükümet karşısındaki muhalefet eksikliğine rağmen hiçbir zaman diktatörlüğün prensip olarak benimsenmediğini belirterek Türk milletinin karakterine göre demokrasinin kendine uygun özelliklerini bulmak zorunda olduğunu ifade etmiştir[75]. Bunun sonucunda da çok partili hayata geçişin gerçek adımı sayılabilecek olan Demokrat Parti 1946 yılında kurulmuş ve asıl çok partili dönem bundan sonra başlamıştır[76]. 10 Haziran 1946 günü yapılan Meclis oturumlarında yeniliğin gerekliliği vurgulanmış ve dolayısıyla yeni düzende de Meclis seçimlerinin tekrar yapılması gerektiği ifade edilerek CHP'nin çoğunluklu olduğu Meclisten çıkan kararla 1947 yılında yapılması gereken seçimin 1946 yılında yapılmasına karar verilmiştir[77]. Seçim sonrası dönemde yasal güvencesi olmadığı için temkinli davranan DP tarafından bazı konular üzerinde durulmuş ve uygulanmaması halinde mücadelenin milletin içinde yürütüleceği ifade edilerek adeta tek partili yaşama alışan iktidara müdahale edilmiş ve yön gösterilmiştir[78].

69 ÖZ, s. 102-103; TUNAYA, s. 622-624.

70 TUNÇAY, s. 245-247; ÖZ, s. 104.

71 TUNÇAY, s. 245-247.

72 ZÜRCHER, s. 255.

73 KARA-İNCİOĞLU, s. 266.

74 TANÖR, s. 339.

75 TBMM Tutanak Dergisi, Devre: 7, Cilt: 20, s. 7, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/ TUTANAK /TB MM / d07/c020/tbmm07020001.pdf (E.T. 10.05.2023).

76 TANÖR, s. 340.

77 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 7, Cilt:24, s. 81-87, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/ TBMM/d07/c024/tbmm07024061.pdf (E.T. 21.05.2023).

78 KARATEPE, s. 205.

Cumhurbaşkanı bu dönemde çok partili hayatın teminatı olarak tanımlanan 12 Temmuz Beyannamesi ile meşru ve kanuni partilerin hepsine eşit muamele edeceğini ifade ederek ülkede demokrasi olmadığına yönelik iddiaların önüne geçmek istese de gerek Başbakana müdahale edebilmek için anayasal dayanağı olmaması gerekse sonradan partilerin beyannameye uygun hareket etmemesi nedeniyle bir dönüm noktası olan bu beyannameden de istenen sonuç alınamamıştır[79]. Tüm bu olayların neticesinde 1950, 1954 ve 1957 yıllarında yapılan genel seçimlerinin sonucunda DP çoğunluk partisi olarak çıkmıştır[80]. Tek parti yönetiminin sonucu olan Şef dönemi olarak da adlandırdığımız dönemdeki tekliğe bir muhalefetin çıkmış olmasının yadsınamaz faydası olsa da ilerleyen süreçte çok partili hayata geçişle de değişmeyen çoğunlukçu demokrasi anlayışının bir sonucu olarak Meclis çoğunluğunu elde eden parti temsil yetkisini yalnızca kendisinde görmüştür[81]. Yani muhalefetin varlığı sadece var olmakla kalmış, siyasal çoğunluğun denetlenmesine bir etkisi olamamıştır. Bu sebeple de Demokrat Parti de demokratiklikten ve Anayasa metninden uzaklaşmış, baskıcı bir yönetimin sürmesine sebep olmuş, bu da bu dönemin sonunun gelmesini kolaylaştırmıştır.

SONUÇ

Olağanüstü bir dönem için hazırlanan 1921 Anayasası'nın yetersizliği, yürürlükte olan Osmanlı Anayasasının kaldırılması isteği yeni ve tek bir anayasayı zorunlu hale getirmiş, yeni bir anayasa için başlanan çalışmalar neticesinde 1924 Anayasası kabul edilmiştir. Demokratik bir düzen kurmaya çalışan 1924 Anayasası ile hem yapılan Meclis görüşmelerinde hem de uygulamada ortak bir payda da buluşulamamış ve aslında Osmanlı'nın yönetim şeklinden uzaklaşmaya çalışılırken daha çok yakınlaşılmıştır. Kuvvetlerin sadece bir meclis veya bir kişide toplanmasının baskıcı bir düzeni getireceği farkındalığına rağmen hakimiyet-i milliye ilkesinin gereği üstün gücün Meclis olması istenmiş ve dolayısıyla birçok yetkiyi kendi bünyesinde toplayan ve devlet başkanı ile paylaşmak istemeyen Meclis, üstünlüğü korumaya çalışmıştır. İlerleyen süreçte çoğunlukçu demokrasi anlayışını benimseyen Anayasanın tek partili bir sistemde uygulanmasıyla zaten hazır olan Meclis çoğunluğu yasamayı, devlet başkanının kendi oluşturduğu hükümet de yürütmeyi, devlet başkanına bırakmış ve bir şef hakimiyeti söz konusu haline gelmiştir. Şef dönemi olarak ifade edilmesinde de anlaşılacağı üzere bu Anayasanın istediği devlet başkanından çok daha güçlü bir otorite söz konusu olmuştur. Yani olanlar, olması gerekenlerin önüne geçmiş ve kaçınılan mutlak iktidar olgusuna yaklaşılmıştır. Cumhurbaşkanını parlamenter hükümet sistemine uygun olarak düzenleyen 1924 Anayasası, yetkileri sınırlı sembolik bir Cumhurbaşkanı öngörürken içinde bulunulan koşullar ve karizmatik lider Atatürk için bu sınırlar geçerli olmamıştır. Nitekim Ebedi Şef unvanı verilen Atatürk'ten sonra İsmet İnönü'ye de Milli Şef unvanı verilmiş ve bu da bir bakıma bu sistemin devam edeceğini göstermiştir.

79 KARPAT, Demokrasi, s. 278-284.

80 Detaylı bilgi için bkz. TUNAYA, s. 646-662.

81 YAZICI, s. 33-34.

Döneminin siyasi ve toplumsal koşullarının bir yansıması olarak ortaya çıkan 1924 Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi ve hukuk tarihinde önemli bir dönüm noktası olmakla birlikte 1924 Anayasası özellikle tek parti hakimiyeti ve benimsenen çoğunlukçu demokrasi anlayışı nedeniyle eleştirilmiştir. Anayasa metninde temel hak ve özgürlüklerin kapsamının belirsizliği bu hak ve özgürlüklerin ihlal edilebilmesinin de önünü açarken bir muhalefeti bile olmayan ve otoritesini korumak isteyen iktidar bu noktada oldukça rahat hareket edebilmiştir. Merkeziyetçi yapısı ve katılımcı olmayan çoğunlukçu demokrasi anlayışıyla toplumun her kesimine hitap etmeyen bu Anayasanın ilgili maddelerinin değiştirilmemesi nedeniyle çok partili hayata geçişle istenen sonuç alınamamıştır. Ülkede yaşanan iç ve dış sorunlar ve en önemlisi yaşanan ekonomik sıkıntılarla beraber getirilen kısıtlamalar bu devrin sonunu ve yeni bir Anayasayı da beraberinde getirmiştir.

Bir bütün olarak bakıldığında birçok özel duruma sahip olan bu Anayasa, gerek yeni bir hükümet sistemine geçerek iktidarı sınırlama isteği gerekse tek parti dönemi ve bu dönemle beraber gelen şef otoritesi ile devlet başkanının bu dönemdeki aktif rolünü yansıtmaktadır. Her ne kadar Anayasada ucu açık bırakılan maddeler ve Anayasaya aykırı uygulamaların Anayasanın çatısı altına sığdırılmaya çalışıldığı bir dönemden bahsediliyor olsa da bu dönem birçok sona ve başlangıca yer vermesiyle hukuk tarihimizde önemli bir konuma sahiptir. Bu sebeple de devlet başkanlığı kurumunun şekillendiği 1924 Anayasası dönemi, anayasal düzenleme ve uygulama tecrübesiyle günümüze de ışık tutabilecek özellikler taşımaktadır.

KAYNAKÇA

ABADAN, Y., SAVCI, B. (1959). Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış. Ankara.

ALDIKAÇTI, O. (1960). Modern Demokrasilerde ve Türkiye'de Devlet Başkanlığı. İstanbul.

ARSEL, İ. (1965). Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları. Ankara.

BAŞGİL, A.F. (1957). Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri Birinci Cilt – Fasikül I. İstanbul.

EREN, A. (2021). Anayasa Hukuku Dersleri (3.b.). Ankara.

ERDOĞAN, M. (2005). Anayasa Hukuku (3.b.). Ankara.

ESEN, B.N. (1971). Türk Anayasa Hukuku. Ankara (*Türk*).

ESEN, B.N. (1945). Anayasa Hukuku. Ankara (*Anayasa*).

GÖREN, Z. (2020). Anayasa Hukuku (5.b.). Ankara.

GÖZLER, K. (2016). Devlet Başkanları (2.b.). Bursa (*Devlet*).

GÖZLER, K. (2013). Türkiye'de Bir Bilinmeyen: Isdar. Prof. Dr. Erdal Onar'a Armağan. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 2, 897-950 (*Isdar*).

GÖZLER, K. (2000). Türk Anayasa Hukuku (1.b.). Bursa (*Türk*).

GÖZLER, K. (2023). Türk Anayasa Hukuku Dersleri (28.b.). Bursa (*Dersleri*).

GÖZÜBÜYÜK, Ş., SEZGİN, Z. (1957). 1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri. Ankara.

İBA, Ş. (2021). 1924 Anayasası'nın Hazırlık ve Kanunlaşma Süreci Üzerine. Yasama Dergisi, (44), 43-60.

KABOĞLU, İ., SALES, E. (2018). Darbe ve Demokrasi Sarkacında Türk Anayasa Hukuku (1.b.). İstanbul.

KARABEKİR, K. (2005). Paşaların Kavgası (6.b.). İstanbul: Emre Yayınları.

KARA-İNCİOĞLU, N. (2007). Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları. Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme. (E. KALAYCIOĞLU, A. Y. SARIBAY, Düzenleyenler). İstanbul.

KARATEPE, Ş. (1997). Darbeler Anayasalar ve Modernleşme. İstanbul.

KARPAT, K. (2010). Türk Demokrasi Tarihi (1.b.). İstanbul (*Demokrasi*).

KARPAT, K. (2015). Türk Siyasi Tarihi (6.b.). İstanbul (*Siyasi*).

MEMİŞ, E. (2011). Türkiye'de Anayasa Gelişimleri Eğrisi (1808-2011) (6.b.). İstanbul.

MUMCU, A. (1986). 1924 Anayasası. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 383-400.

ORHAN, Ö. (2013). Rousseau ve Türkiye. FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi (16), 121-148.

ÖZ, E. (1992). Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945). Ankara.

ÖZBUDUN, E. (2017). Türk Anayasa Hukuku (17.b.). Ankara (*Türk*).

ÖZBUDUN, E. (2012). 1924 Anayasası (1.b.). İstanbul (*1924*).

ÖZBUDUN, E. (2022). Türkiye'nin Parlamenter Sistem Tecrübesi. Ankara Enstitüsü (*Parlamenter*).

TANÖR, B. (2012). Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (22.b.). İstanbul.

TEZİÇ, E. (2016). Anayasa Hukuku Genel Esaslar (20.b.). İstanbul: Beta Yayınları (*Anayasa*).

TEZİÇ, E. (2011). Cumhurbaşkanının Geri Gönderme Yetkisi. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 52(1-4), 101-116 (*Geri Gönderme*).

TUNAYA, T.Z. (1952). Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952). İstanbul.

TUNÇAY, M. (1992). T.C.'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931) (3.b.). İstanbul.

YAZICI, S. (2011). Yeni Bir Anayasa Hazırlığı ve Türkiye – Seçkincilikten Toplum Sözleşmesine (2.b.). İstanbul.

ZÜRCHER, E. J. (2016). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi (33.b.). İstanbul.

DİJİTAL KAYNAKLAR

https://dergipark.org.tr/tr/

https://www.anayasa.gen.tr/

https://www.resmigazete.gov.tr/

https://www.anayasa.gov.tr/tr/anasayfa/

https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/TbmmYayinlari

https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html